

DISCRIMINACIÓ DE LA DONA A LES REVISTES DE GEOGRAFIA VALENCIANES. ESTUDI BIBLIOMÈTRIC¹

ENRIC RAMIRO I ROCA
IES Guadassuar –Departament Educació UJI
enricr5@telefonica.net

La societat occidental presumeix del gran avanç que s'ha fet en la igualtat entre l'home i la dona. És certa aquesta hipòtesi? I a la Universitat que es distingeix per ser capdavantera progressista en aquests temes, s'ha arribat ja a l'equilibri? falta molt, poc, es retrocedeix? Després d'un panorama general sobre la relació entre els gèneres en l'àmbit social, s'hem aturat a l'àmbit universitari; i també hem fet una aproximació a l'estat de la qüestió bibliogràfica. A continuació d'aquest marc teòric, hem desenvolupat una recerca bibliomètrica sobre el gènere a les tres revistes dels departaments de Geografia: *Millars* de la Universitat Jaume I de Castelló, *Cuadernos de Geografía* de la Universitat de València i *Estudios Geográficos* de la Universitat d'Alacant. I per últim, hem especificat unes conclusions no sempre esperades però sí preocupants.

Paraules clau: geografia, bibliometria, gènere, Universitat

A REDUCED GENRE?

The western world thinks it got a great advance with the equality between men and women. Is this hypothesis true? Usually the University is in the lead about these themes. Then, did it achieve the balance or not? Is it going to be long, short or back?

In the university environment we've done an approachment to the bibliographic matter state. After this frame we've explained a bibliometrical search about the gender into the tree magazines from the Department of Geography: *Millars* on University Jaume I from Castelló, *Cuadernos de Geografía* on University from València and *Estudios Geográficos* on University from Alacant. Finally we've specified our conclusions, very worrying.

Key words: Geography, bibliometrie, genre, University

¹ Adaptació de la publicació: RAMIRO ROCA, Enric (2005): Discriminació de la dona a les revistes de geografia valencianes. Estudi bibliomètric". *Treballs de la Societat Catalana de Geografia* 59, 131-156.

1. Introducció

Actualment, són nombroses les notícies aparegudes als mitjans de comunicació on la protagonista és la dona, unes com a demostració del seu avanç en la igualtat amb el gènere masculí, i en altres on es fa dubtar d'aquesta positiva evolució. En el primer cas, veiem la progressiva incorporació de la dona a tots els treballs, esports i nivells de poder, mentre per altre costat observem amb preocupació l'increment de notícies sobre abusos sexuals i físics o conductes discriminatòries. Aquestes mostres semblen arribar a tot arreu segons publiquen els diaris i exemplifiquem a continuació: "L'ONU accepta la prioritat de l'home sobre la dona en la sanitat d'Afganistan, mitjançant un acord" (*El País*, 1-7-98, p.27), "Només el 17% dels càrrecs directius està ocupat per dones" (*El País*, 12-5-99, p.35), "Les treballadores del sector del moble reben menys formació que els homes" (*El País*, 11-9-99, p.13) O "La ONU rebuja dues denúncies sobre la prioritat masculina en la successió nobiliària" (*El País*, 19-6-04). Sense voluntat exhaustiva, passem a continuació a sintetitzar la situació actual de la dona respecte a l'home des de dos camps íntimament relacionats: en primer lloc en l'àmbit social o general, i en segon lloc en el més estrictament acadèmic. Aquest marc ens servirà per introduir l'evolució del gènere a les tres revistes de geografia que existeixen a les universitats valencianes.

A tot l'estudi, nosaltres hem optat per la denominació de geografia del gènere (Bowlby, 1989) front a d'altres com "geografia de les dones" o "geografia feminista" i adoptem la definició de la professora Ana Sabaté que es refereix a d'ella com "aquella que incorpora les aportacions teòriques del feminisme a l'explicació i interpretació dels fets geogràfics" (Sabaté, Rodríguez i Díaz, 1995:16). Així mateix, volem expressar el nostre agraïment als professors del Departament de Geografia Julia Salom, Conxa Domingo i Josep Vicent Boira, i a Jesús Sánchez administrador de la Facultat de Geografia i Història de la Universitat de València per les gestions realitzades i a la professora Mila Belinchón per les seues orientacions sobre el tema. Igualment hem de fer esment a la contribució que ha realitzat el Gabinet de Planificació i

Estadística a través de Pilar Gimeno i el Servei d'Informàtica en la figura de Vicent Girbés, per les nombroses dades i atencions que hem rebut en la recerca de dades numèriques.

2. Contextualització bibliogràfica

Sobre l'evolució dels estudis respecte a la geografia del gènere i en l'àmbit de les Ciències Socials, considerem que és de consulta obligada l'interessant monogràfic realitzat a *Cuadernos de Geografía* núm. 64², on la professora García Ramon fa un repàs a la situació internacional del tema, amb una evolució temporal de les publicacions i la seua distribució regional i una aproximació als temes estudiats. Igualment són de consulta recomanada els monogràfics de la revista *Iber* núms. 7 (1996) i 35 (2003), així com el *XV Simposio Internacional de Didáctica de las Ciencias Sociales*, que dedica un bloc al tema del gènere (Vera, Mª I. i Pérez, D., 2004) així com el Congrés Nacional *XXV Anys d'Estudis de Gènere. Dones Sàvies: entre la teoria i la pràctica* (UJI, 2004). En l'àmbit del País Valencià és la professora Pitarch la que ofereix una aproximació als nivells de formació de la dona valenciana, amb una anàlisi de les fites aconseguides i les deficiències.

Si ens marquem com inici cronològic el final de la guerra civil, els estudis bibliomètrics són molt recents i molt més encara per a les revistes universitàries. Entre 1940 i 1988, el 77.1% dels articles el signen homes i únicament un 13.6% dones, tot i tenint en compte que aquestes últimes representaven el 0% en el període 1940-44 i un 20.2% durant l'etapa de 1985 a 1988. En la mateixa línia destaquem que únicament entre un 21 i un 23% de dones són les que signen treballs d'investigació en les 23 revistes de Geografia editades per les universitats espanyoles en les últimes dècades.

² *Cuadernos de Geografía* núm. 64, i especialment a l'article de la professora García Ramon (1999) respecte a la panoràmica de la geografia internacional, a la professora Prats (1999) sobre geografia feminista i metodologia i la professora Pitarch (1999) sobre els nivells de formació de la dona valenciana. Tots ells junt a la resta de col·laboracions del monogràfic, ens ofereixen una visió actual i crítica sobre l'estat de la qüestió.

En altres revistes de tipus comarcal, com hem analitzat a *Quaderns de Sueca* (Ramiro, 2000^a), per **sexes** hi ha un predomini absolut de l'element masculí amb 72 articles que representen el 68% de les aportacions enfront del 21% d'articles escrits per dones i un exigu percentatge de l'11% mixt (1980-1998). Aquesta distribució per gènere que podria semblar coherent amb la dinàmica d'altres publicacions i que ha estat estudiada en altres ocasions (Ramiro 1998, 2000^a, 2001), és més significativa quan analitzem la seua dinàmica en els períodes de 1980-89 i el del 90-98. Efectivament, quan comparem aquestes dues etapes, no trobem cap avanç en la situació de diferenciació de gèneres, i si hi ha alguna milloria en aquesta discriminació es produeix en els dos casos a costa dels equips mixtes de treball que pràcticament desapareixen.

Com a punts de referència obligats en l'estudi bibliomètric sobre investigacions de gènere, marquem com a referències importants les cites següents

"En su conjunto, un 77.09% de los artículos son firmados por hombres y sólo un 13.63% lo son por mujeres (el resto son de autoría mixta o desconocida). A pesar de ello, hay que señalar la progresión en la participación femenina partiendo del 0 absoluto en 1940-44 hasta llegar al 20.20% en el período 1985-88" (GARCIA RAMON, NOGUÉ i ALBET, 1992:52). Aquests professors han analitzat 28 revistes de geografia entre els anys 1940 a 1988.

Un altre estudi més recent i ampli, és el protagonitzat per José María Sánchez Nistal que treballa al Centre d'Informació i Documentació Científica (CINDOC) del CSIC a Madrid, a través de 49 revistes de geografia des de 1975, i que arriba pràcticament a les mateixes conclusions:

"De los 3.587 autores con el nombre completo (82.1% del total), 2.162 son varones (72.8%) y 975 mujeres (27.2%). Nuestro trabajo estudia firmantes de artículos, al margen del lugar que ocupen cuando lo hacen en colaboración, y en las tres actualizaciones que se han realizado siempre ha existido una ligera tendencia sostenida al alza entre las autoras." (SANCHEZ NISTAL, 1995). És per tant evident, la situació de descompensació dels gèneres que es produeix al si del món universitari i molt concretament en les revistes geogràfiques.

3. L'estat de la qüestió

En aquest apartat pretenem mostrar una panoràmica de la situació del gènere femení en la societat actual a partir de diverses dades estadístiques, fent un repàs als diversos àmbits on es dona la convivència humana, insistint en el món acadèmic en un punt i apart diferent i específic. L'àmbit territorial que hem pres com a marc general ha estat l'Estat espanyol en una primera aproximació i el País Valencià com a espai bàsic, i en un tercer nivell les seues diferents universitats.

3. 1. Situació social

Tant a l'Espanya com al nostre país, les dones són més i hi ha més casades, més vídues i més divorciades. En la vida quotidiana, dediquen més del doble que els seus companys al treball domèstic, menys a l'oci, i encara que condueixen menys, tenen proporcionalment molts menys accidents que els homes. En educació hi ha més analfabetes, i quan estudien es concentren en el primer cicle universitari i a les carreres de ciències de la salut, humanitats i ciències socials i jurídiques, i molt poques en les carreres tècniques. Però és en les institucions de "poder" i militars, on la seua presència és anecdòtica: és mínima en les forces armades (únicament hi ha 44³), a la guàrdia civil (arriben a 3%) o tan sols hi ha una comissària, encara que no és principal; i són prou habituals les actituds masclistes inclús en països democràtics que es consideren avançats en aquest camp i que intenten imposar aquesta igualtat a d'altres cultures (veure quadre núm. 1). En el camp judicial, la proporció augmenta en relació inversa a la categoria, una correspondència semblant a la política, on hi ha presència al govern, però molt poca a les altes capes de l'Administració. En la militància sindical no arriben al 25% de l'afiliació dels grans sindicats i en el parlament europeu el

³ Tanmateix, sembla que la tendència ha canviat durant els últims anys, doncs com informava el diari *La Razón* 17-V-2000 p.9 "Fuentes oficiales señalaron a este periódico que en esta ocasión el ministerio no había incluido a la mujer como elemento gráfico central del Día de las FAS, curiosamente, porque la utilización d esta imagen para captar tropa profesional provocó una gran demanda femenina de plazas (...) En 1999, uno de cada cuatro solicitantes para ingresar en el Ejército profesional era mujer".

superen molt tímidament. En salut, moren menys que els homes a qualsevol edat, es fan menys trasplantes i quan s'hospitalitzen estan menys dies (*El País*, 8-3-98, pp.14-15) ⁴.

Quadre núm. 1

Exemplificació d'actituds masclistes en els àmbits castrenses

(Font: *El País*, 20-8-95)

Per Comunitats Autònomes la distribució també és irregular, i així si prenem com a exemple les alcaldesses, podem observar que des de 1993 fins l'actualitat hi ha hagut un increment generalitzat en totes les comunitats a excepció de Galícia i Múrcia, i un estancament a Cantàbria. El País Valencià que va iniciar el període amb una taxa de les més inferiors (de 0,6% ha passat a 11,8%), s'ha situat entre els primers esglaons junt a Castella-la Manxa (13,1%), Navarra (11,8%) i el País Basc (11,6%). I així podríem estar durant unes quantes pàgines més, però no és el cas, doncs pensem que està ben demostrat que actualment no existeix eixa igualtat, encara que no dubtem que en molts casos s'avança i en la majoria de les situacions, la tendència és a l'equilibri. No obstant, aquesta evolució és molt més lenta del que sembla per la imatge d'igualtat que s'està donant i en alguns casos amb retrocessos o a costa de que la dona assumisca dos rols amb un esforç molt superior al del seu company. De fet, a sovint es presenten les oportunitats laborals sense cap discriminació frontal, però sí de forma subliminal. És el cas de la maternitat que, almenys fins al naixement, recau fonamentalment sobre la dona i per a la qual caldria dissenyar mesures de compensació positiva. En altres casos, són la realització de viatges, la superació de proves físiques, la tradició o l'animadversió i rebuig de certs col·lectius, els que entrebanquen considerablement l'equilibri entre sexes.

Quadre núm. 2

Exemplificació de la discriminació cultural

(Font: *El País*, 19-9-98)

I ara bé, què succeeix al món de la cultura? Podem constatar una situació semblant a partir d'una sèrie de detalls: tan sols hi ha una pintora que té un quadre penjat al Museu del Prado, cap Oscar a la direcció d'una pel·lícula, una acadèmica en la *Real Academia* i dues en la de Belles Arts (*El País*, 17-1-00). És més, inclús al diccionari de la *Real Academia Española* (veure quadre núm. 2) podem trobar definicions sexistes a l'estil de: "*Gozar: conocer carnalmente a una mujer*" (RAE, 1992:696), una definició que afortunadament no trobem al Diccionari de la Llengua Catalana de l'IEC (Institut d'Estudis Catalans), ni tampoc al Diccionari Català-Valencià-Balear d'Alcover (2004, VI:233). Al nostre país, la situació és paradigmàtica i així al Diccionari-Vocabulari Tabarca constatem al buscar la paraula en espanyol que "*gozar*" és "gaudir, fruit. *Poseer sexualmente a una mujer*", una expressió que al mateix volum desapareix curiosament quan es busca la seua corresponent en valencià (1990: 233 en cast. i 217 en cat.), mentre al Diccionari de Bromera no hi ha en aquest cas cap discriminació de gènere (1990:975). Però tot i alegrar-nos per aquestes millores i deixant de costat aspectes puntuals, cal tenir en compte que la distribució per sexes en una mostra del 5% de les accepcions humanes al diccionari, les dones estaven representades en un 7% i els homes en un 88%, i la resta compartida. En els exemples de les definicions sols un 11.1% inclou a les dones, una xifra que es corrobora al Diccionari General de la Llengua Catalana amb un 11.3%, i en general hi ha tot un seguit de discriminacions que han estat analitzades pel *Instituto*

⁴ L'article que aporta les dades i informacions que hem relacionat, ha estat elaborat per Francisco Mercado I. de la Fuente, a partir de les dades dels ministeris de Treball, Sanitat, Defensa, Interior, Justícia i Poder Judicial, Institut de la Dona, Institut Nacional d'Estadística, Centre d'Investigacions Sociològiques i la ONU, segons s'afirma al mateix.

de la *Mujer* i editades al llibre *Lo femenino y lo masculino en el Diccionario de la lengua de la Real Academia Española* (DD.AA.,1998) ⁵.

3.2. Situació acadèmica

Què passa a la Universitat? És més progressista en aquest camp que la societat? Passa això en el camp de les revistes geogràfiques que editen els diferents departaments de les universitats valencianes? Aquestes són les preguntes que anem a intentar respondre i justificar a través d'anàlisis estadístics i bibliomètrics, amb la incorporació d'opinions explicatives de reconeguts especialistes. No obstant, des d'un visió global del sistema educatiu, cal destacar que prop del 57% del professorat del País Valencià són dones, distribuïdes de forma molt desigual en els diferents nivells segons l'Informe *Las mujeres valencianas ante el siglo XXI*, elaborat per la Generalitat Valenciana. Així, en Educació Infantil la seua presència és d'un 96% front al 4% masculí, mentre en primària el seu percentatge es situa en el 64% i en secundària i COU la distribució s'equilibra al voltant del 50% de cada sexe (veure quadre núm. 3).

Quadre núm. 3

Síntesi de la distribució per gèneres en l'educació valenciana

(Font: *El Mundo*, 21-3-2000)

A la Universitat espanyola, segons informen les professores García de Cortázar y García de León, en un recent informe del *Centro de Investigaciones Sociològicas* "encara que la Universitat apareix com el paradigma de la igualtat on teòricament no hi ha prejudicis, alguna

⁵ L'*Instituto de la Mujer* encarregà l'estudi a les professores Ana Vargas, Eulàlia Lledó, Mercedes Bengoechea, Mercedes Mediavilla, Isabel Rubio, Aurora Marco i Carmen Alario agrupades amb el nom de NOMBRA (sigles

cosa no funciona, i es reproduïx l'esquema masculí que persisteix a la nostra societat" (CIS, 1997). A més a més, el ritme d'incorporació de les dones a llocs universitaris de responsabilitat és molt més lent que l'ingrés i l'èxit d'aquestes en els estudis (veure quadre núm. 4). Igualment, la distribució per carreres universitàries és considerablement desproporcionada per sexes, amb una concentració femenina a humanitats i ciències socials (veure quadre núm. 5), mentre les de ciències pures i enginyeries la seua proporció és molt baixa. Tanmateix, aquesta realitat no és uniforme al llarg de la geografia de l'Estat espanyol, i les universitats de recent creació com la Roviri i Virgili de Tarragona, la Jaume I de Castelló o les d'Almeria, la Rioja i Huelva, així com els grans centres universitaris de Madrid i Barcelona, tenen una major proporció de catedràtiques.

Quadre núm. 4

Proporció del professorat universitari espanyol per sexes

	Homes	%	Dones	%	Total
Professorat	50.000	71,4	20000	28,6	70000
Càtedres	5785	91,2	555	8,8	6340
Rectorats	46	97,9	1	2,1	47

Font: Realitzat a partir de la informació continguda al CIS en la llista "Profesorado universitario por área de conocimiento", Consejo de Universidades

La situació de desequilibri és igualment constatable en les universitats valencianes, amb una mitjana del 67% de professors front al 33% de professores. Com a norma general, observem una majoria del sexe femení en l'alumnat de les universitats valencianes (veure quadre núm. 5), a excepció de la Politècnica i la Miguel Hernández d'Elx. La primera d'aquestes institucions confirma la tendència minoritària de les dones cap a les carreres tècniques i

corresponents a *No Omitidas Mujeres Busca Representaciones Adecuadas*) i que basaren el seu anàlisi en el *Diccionario de la Real Academia Española* en la seua edició de 1992.

enginyeries, i la segona pot ser conseqüència d'una menor possibilitat de mobilitat i capacitat de reacció front a una nova oferta per estar més lligades a responsabilitats que els homes.

Quadre núm. 5

Exemplificació visual del predomini femení en una carrera de lletres a la universitat valenciana

(Font: *El País*, 22-11-1999)

Respecte a la distribució entre Personal Docent Investigador, Claustres, Juntes de Govern i Consells Socials, la correlació de gèneres és clarament negativa cap al gènere femení conforme ascendim en l'escala universitària (veure quadre núm. 6). Per tant, la situació està totalment desequilibrada a favor del gènere masculí, doncs representen el major percentatge en aquells càrrecs més valorats socialment i amb majors retribucions, mentre el gènere femení abunda en proporció inversa a les variables esmentades.

Quadre núm. 6

Presència de les dones a les universitats valencianes

	Alacant		Jaume I		M. Hernández		Politécnica		València	
	Absolut	%	Absolut	%	Absolut	%	Absolut	%	Absolut	%
ALUMNAT	16140	54	7031	56	3292	47	11529	33	34770	64
Personal Docent Investigador	471	30	285	36	-	29	432	22	1092	35
Juntes de Govern	8	16	16	35	1	6	10	12	10	19
Claustres	68	27	46	35			165	24	135	36
Consells Socials			3	19			5	31	4	25

Font: Juan M. Játiva i E. Moltó. *El País* 22-XI-99 p. III

Així mateix és constatable aquest desequilibri si tenim en compte les dades sobre lectura de Tesis Doctorals i especialment en la seua direcció. Prenem com a exemple la

Facultat de Filosofia i Lletres de la Universitat Complutense de Madrid, on s'havien de llegir obligatòriament totes les Tesis doctorals relatives a Geografia i Història i produïdes a l'Estat espanyol fins la dècada dels anys 60. Com a curiositat tenim que la primera persona inscrita ho fa en 1939 i és una dona: Mª Consolación Sanz Pastor amb "*La obra política y literaria de Catón el Censor*" dirigida pel Dr. Eloy Bullón Fernández. Tanmateix, no hi haurà una altra fins a 1950 on comencen a aparèixer de forma tímida i en menor proporció a la presència masculina. Però és en la direcció de les Tesis, on es veu clarament aquesta desproporció, ja que no hi ha cap que siga dirigida per una dona, possible conseqüència tant de la tradició de l'època, com de la concentració de les direccions de tesis en poques mans fins començada la dècada dels vuitanta ⁶, així com de la suposada desproporció de gèneres entre els doctors.

Però si aquesta era la situació anterior en la capital de l'Estat, al nostre país no ha variat excessivament el panorama. Així, la primera tesi llegida a la Universitat de València per una dona fou en 1972 a càrrec de la Dra. Mª Julia Valero Palmero sobre "La pesca en la costa de Murcia" dirigida pel Dr. Rosselló amb una diferència de catorze anys sobre el primer doctor masculí. Respecte a la direcció d'aquests treballs d'investigació, no serà fins a 1990 quan la Dra. Teixidor ⁷ es farà càrrec per primera vegada en la història de la Geografia universitària valenciana de la presidència d'un Tribunal, corroborant una vegada més la discriminació existent malgrat comptar amb un departament distribuït pràcticament al 50% entre professors i professores. I en general, la majoria de les dones abandonen la seua vida acadèmica abans d'aconseguir un càrrec (Comissió Europea, 2001).

2. Anàlisi de les revistes geogràfiques universitàries del País Valencià

En el present article, el nostre objectiu és posar de manifest l'evolució del gènere de l'autoria a les revistes dels tres departaments de geografia de les universitats valencianes:

⁶ De les 110 tesis llegides entre 1939 i 1980, 92 d'elles foren dirigides pels Doctors Amado de Melón, Manuel de Terán i José Manuel Casas Torres.

⁷ La Dra. Teixidor ha estat la primera dona en presidir un Tribunal de Doctorat a la Universitat de València, en la Tesi doctoral presentada pel professor Josep Vicent Boira titulada "La percepció del espacio en una gran ciudad: Valencia

Millars. Espai i Història, editada per la Universitat Jaume I de Castelló, *Investigaciones Geogràficas* de la Universitat d'Alacant i *Cuadernos de Geografía* de la Universitat de València. Entenem que aquestes tres publicacions són d'alguna manera la imatge dels respectius departaments, tot i no representar al conjunt dels geògrafs universitaris.

A l'hora de realitzar aquesta anàlisi i anar a ressenyar el gènere dels autors, s'observa que un gran percentatge signa l'article amb la inicial del seu nom, com a conseqüència de la moda angloamericana i de la desídia dels editors espanyols, com afirma Sánchez Nistal (1995:567). No obstant, val a dir que durant els últims anys, les tres revistes han tingut una gran cura en aquest sentit, i o bé a l'índex o a l'encapçalament de l'article apareix el nom, encara que no els dos cognoms. Per a l'estudi dels anys anteriors, ha estat la col·laboració de nombrosos professors i antics membres dels consells de redacció de les revistes, els qui han ajudat en desxifrar el significat de les inicials, o almenys el seu gènere.

3.1. *Millars. Espai i Història* (1974-1998) ⁸

Actualment, la revista *Millars*, està editada per la Universitat Jaume I de Castelló i dedicada a temes de geografia, història i art, amb un considerable espai centrat en un tema monogràfic per número. L'anàlisi que hem realitzat abraça fins a 1998 amb un total de 21 números que contenen quasi les 3.500 ⁹ pàgines d'investigacions i estudis. Iniciada en 1974 pel Col·legi Universitari de Castelló i subvencionada per la Diputació Provincial, anà especialitzant el seu contingut miscel·lànic cap als temes relacionats amb la Història, Geografia i Art.

D'un total de 188 articles de la revista, únicament 28 estan redactats per dones (14 %) front als 131 per autors masculins (70 %) i 30 per grups (16 %), la majoria dels quals estan constituïts per homes com veurem en l'apartat corresponent reforçant la tendència majoritària (veure quadre núm. 7). Actualment (2000) director i secretari són professors, mentre que de les

y su imagen mental", llegida el 15 de febrer de 1990. Les Universitats d'Alacant i Castelló no han tingut cap president de Tribunal de Doctorat del sexe femení almenys fins a 1993.

dèssset persones del Consell de Redacció hi ha quatre doctores i el Consell Assessor està integrat per sis homes i dues dones. Aquestes xifres tot i ser extremades, poden resultar fins a cert punt comprensibles per l'evolució de la ciència espanyola i/o la situació discriminada del sexe femení, representant uns percentatges considerats com a "normals" segons diversos estudis, i inclús força positius en comparació amb revistes anàlogues.

Quadre núm. 7

Evolució del articles de *Millars* segons el gènere dels autors

Gènere	1974-80		1981-91		1992-98		Total	
Homes	49	74,2	36	76,6	46	67,6	131	69,7
Dones	6	9,1	11	23,4	11	16,2	28	14,9
Grups	11	16,7	7	14,9	11	16,2	29	15,4
TOTAL	66	100,0	47	100,0	68	100,0	188	100,0

Però també hem volgut analitzar l'evolució del gènere al llarg de la trajectòria de la revista, així com la predilecció per certs camps epistemològics. En el primer cas, com podem observar al quadre núm. 4, hi hagué un fort avanç de les dones durant la dècada dels vuitanta, passant del 9,1% al 23,4%; però aquesta tendència ha baixat en l'actualitat fins al 16,2%. En l'àmbit de les disciplines hem observat una concentració d'articles signats per homes en el bloc de diversos (Filosofia, Química, Física, ...), en Geografia i en Art. En el primer cas, entenem que és producte de l'època (1974-80) on de 31 articles individuals, tan sols un el confecciona una dona; mentre que en Geografia i Art l'explicació radica possiblement en la composició dels departaments, de forma que dels 55 articles (30 de geografia + 25 d'art) únicament dos estan escrits per autores, una per cada disciplina. En el cas de la Història, la proporció canvia i els 73

⁸ Aquesta publicació està editada pel Servei de Publicacions de la Universitat Jaume I de Castelló.

⁹ Exactament són 3.426 pàgines molt diversament repartides durant els seus períodes.

articles es reparteixen entre 48 autors masculins i 24 femenins. Diacrònicament no hem trobat canvis substancials respecte al gènere en els diferents camps epistemològics estudiats (veure quadre 8).

Quadre núm. 8

Distribució dels articles de *Millars* segons el camp epistemològic i el gènere dels autors

Gènere	Diversos		Història		Geografia		Art		Total	
	abs.	%	abs.	%	abs.	%	abs.	%	abs.	%
Homes	30	73,2	48	60,8	29	69,0	24	92,3	131	69,7
Dones	1	2,4	24	30,4	1	2,4	1	3,8	28	14,9
Grups	10	24,4	7	8,9	12	28,6	1	3,8	29	15,4
TOTAL	41	100,0	79	100,0	42	100,0	26	100,0	188	100,0

Analitzada la coautoría en relació amb el gènere dels autors, es torna a reforçar la tendència majoritàriament masculina que vèiem als paràgrafs anteriors. Així, d'un total de 30 grups tan sols dos està conformat per una parella de dones front a 15 masculins, i els 13 restants són grups mixtes. Al llarg de l'evolució de la revista s'observa un increment en els articles referits a Geografia, Història i Art, de forma que s'ha passat d'1 escrit realitzat per una parella d'autors durant la primera etapa (1974-80), referit a Art, a 7 durant la segona (1981-91) i a 12 en l'actual (1992-98). Allò que no és perceptible són els increments per gènere degut a la reduïda mostra de que disposem, de forma que els resultats que hem obtés no són significatius. És interessant aquesta tímida tendència observada, doncs com diu el professor Villagrà Rubio (1996; 1998) els treballs produïts per diversos autors tenen un major impacte que els d'un sol autor (...) i de fet, aquest impacte i el creixement quantitatiu dels treballs coautorats són paradigmes ja acceptats en quasi tots els camps científics, excepte tal vegada en Humanitats. Igualment el professor Ferreiro Aláez (1993) els valora afirmant que existeix

certa tendència a considerar-los “millors” (d’una major qualitat científica) per a la seua publicació en revistes, i inclús altres investigadors defensen que el predomini dels articles individuals perjudica als estudis a l’aportar molt poca informació original i repetició freqüent d’idees molt conegudes. No obstant, aquests resultats en la revista *Millars* són molt similars a la majoria de publicacions relacionades amb les Humanitats i molt per baix d’altres camps de les ciències, com a Medicina (Sánchez Nistal, 1995).

3.2. Investigaciones Geográficas (1983-1998) ¹⁰

Aquesta revista està publicada per l’Institut Universitari de Geografia de la Universitat d’Alacant, i fins a 1998 havia editat un total de 21 números dedicats íntegrament a la geografia, amb algun escrit inicial d’Història. Té el seu origen en 1983 i es caracteritza per una gran estabilitat en la seua edició que actualment és semestral. En total, les seues pàgines sumen més de 4000 amb una gran diversitat de temes i tendències geogràfiques.

Quadre núm. 9

Coautoria d’articles segons el gènere dels seus autors, a *Investigaciones Geográficas*

Grups d'autors	Homes		Dones		Mixtes	
	Núm.	%	Núm.	%	Núm.	%
Un	137	57,6	35	14,7		
Dos	35	14,7	1	0,4	11	4,6
Tres	10	4,2	1	0,4	6	2,5
Quatre	1	0,4	0	0,0	0	0,0
Cinc	1	0,4	0	0,0	0	0,0
TOTAL	184	77,3	37	15,5	17	7,1

¹⁰ Revista publicada per l’Institut Universitari de Geografia de la Universitat d’Alacant.

En l'actualitat (2001), director, secretari són professors, mentre el Comitè de Redacció està integrat per vuit homes i una dona, i el Consell Assessor per set docents masculins i un femení. Respecte als seus col·laboradors, com podem observar al quadre núm. 9, la presència femenina en aquesta publicació es redueix en el total de l'autoria a un escàs 15.5% front al 77.3% d'autors masculins i un anecdòtic 7.1% de parelles o grups mixts. Però la situació és més greu quan comparem la seua evolució al llarg dels setze anys de la publicació, doncs veiem que la presència d'autors masculins s'ha anat consolidant de forma aclaparadora i molt especialment en la seua vessant de parella i grup (veure quadre núm. 10). Pel contrari la presència femenina, malgrat la teòrica progressió en l'aspecte coeducatiu, és molt reduïda. Igualment, en un recent estudi del Centro de Investigaciones Sociològicas ¹¹ es revela que el ritme d'incorporació de les dones a llocs universitaris de responsabilitat és molt més lent que el d'ingrés als estudis.

Quadre núm. 10

Evolució dels autors segons el gènere, a *Investigaciones Geogràficas*

¹¹ Dels 6.340 catedràtics de facultat i escola universitàries existents, 555 són dones (9.6%), i entre els 47 rectors, tan sols hi ha una única dona, Rosario Valpuesta, rectora de la Universitat Pablo de Olavide de Sevilla. Les característiques i extensió de l'article ens impossibiliten un major estudi en profunditat, però sí que volem constatar un fet que novament contradia la imatge general d'un gran avanç entre la igualtat de sexes i l'esforç que a ben segur s'està realitzant en indrets com la Universitat d'Alacant i el món universitari valencià en general. Centre de Investigacions Sociològicas (1977). *Mujeres en minoría, una investigación sociològica sobre las catedráticas de Universidad en España*, Madrid, CIS.

Autors		1983-87		1988-92		1993-98		TOTAL	
		Núm.	%	Núm.	%	Núm.	%	Núm.	%
Homes	Individual	30	56,6	42	60,0	65	56,5	137	57,6
	Parella	7	13,2	7	10,0	21	18,3	35	14,7
	Grup	0	0,0	4	5,7	8	7,0	12	5,0
	Total	37	69,8	53	75,7	94	81,7	184	77,3
Dones	Individual	10	18,9	13	18,6	12	10,4	35	14,7
	Parella	1	1,9	0	0,0	0	0,0	1	0,4
	Grup	0	0,0	0	0,0	1	0,9	1	0,4
	Total	11	20,8	13	18,6	13	11,3	37	15,5
Mixt	Parella	4	7,5	3	4,3	5	4,3	12	5,0
	Grup	1	1,9	1	1,4	3	2,6	5	2,1
	Total	5	9,4	4	5,7	8	7,0	17	7,1
TOTAL		53	22,3	70	29,4	115	48,3	238	100,0

Si analitzem la situació segons la coautoria, observem el mateix panorama. A nivell individual els homes es mantenen en un percentatge superior a la meitat, mentre que les parelles i els grups d'autors masculins van incrementant-se. Pel contrari, les autores disminueixen els seus escrits de forma individual i únicament hi ha un grup de dones que escriu un article. Els grups mixtes tenen una presència simbòlica que quasi es redueix a la meitat en parelles i augmenta lleugerament en els grups.

3.3. Cuadernos de Geografía (1964-1998)

Aquesta revista degana fou iniciada pel professor Antonio López Gómez en 1964 al si del departament de Geografia de la Universitat de València. Una revista que va nàixer per a "donar a conèixer i potenciar els articles de Geografia que es feien a *Saitabi*, publicació editada per la Facultat de Filosofia i Lletres" (Ramiro,1998:1697). Amb una periodicitat anual en un principi, actualment és semestral amb l'objectiu d'alternar amb un monogràfic com indica la professora Conxa Domingo secretaria de la revista durant molt de temps (Ramiro, 1998:1670).

Des dels seus inicis fins a 1998, s'han confeccionat un total de 455 articles distribuïts en 64 números i amb més de 8000 fulls d'investigació. De tots els originals, el 54% correspon a professors i un 25% a professores, mentre la resta es divideix entre un 10% a grups mixtes i un altra xifra similar a col·lectius genèrics on es suposa que hi ha docents dels dos gèneres (veure figura núm. 11). Actualment (2001) el Consell Assessor el formen dotze persones, de les quals únicament hi ha una dona, mentre el Consell de Redacció està format per tres persones de sexe masculí i dues de sexe femení, i de la Secretaria de Redacció s'encarrega una professora.

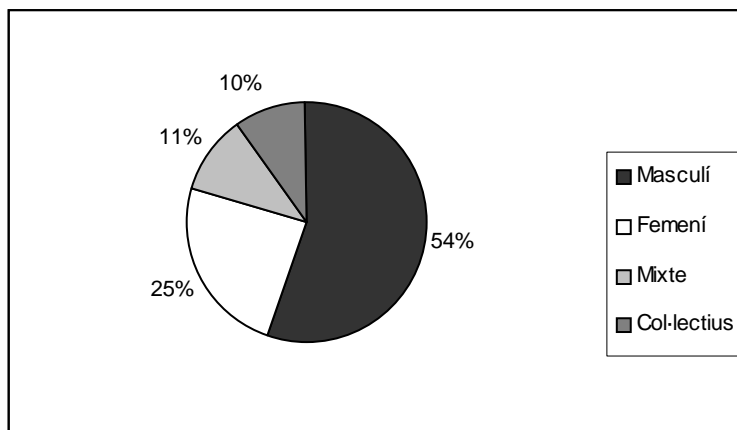
Quadre núm. 11

Articles de *Cuadernos de Geografía* segons el gènere dels seus autors. Dades numèriques

	Autoria	Absolut	%
Masculí	Individual	217	47,7
	Grup	33	7,3
	Total	250	54,9
Femení	Individual	98	21,5
	Grup	6	1,3
	Total	104	22,9
Mixtes		49	10,8
Col·lectius		44	9,7
TOTAL		455	100,0

Quadre núm. 12

Gràfica sobre els articles de *Cuadernos de Geografía* segons el gènere dels seus autors

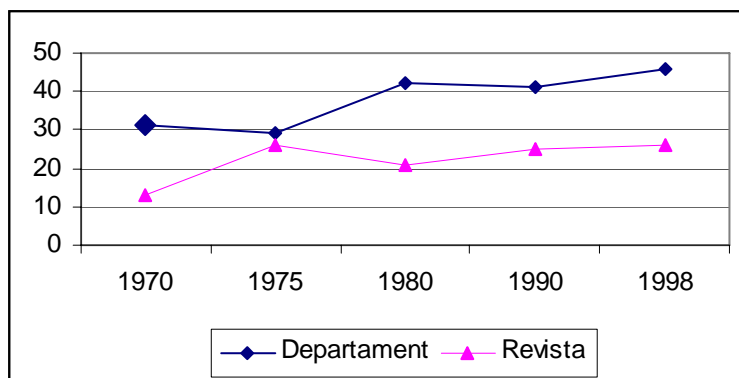

Però evidentment l'evolució cronològica dels gèneres no és uniforme. Com podem observar als quadres núm. 13 i 14, el gènere masculí era pràcticament hegemònic fins la dècada dels setanta en que començà a disminuir la seua presència a menys de la meitat durant els vuitanta. A partir d'ací s'ha mantingut pràcticament estable o inclús ha augmentat lleugerament en els últims anys. Tanmateix, aquesta disminució percentual no sempre ha anat a favor de les dones, que incrementaren el seu percentatge fins 1985, sinó que ha tornat a baixar des d'eixe any fins als nostres dies.

De fet, si comparem la presència de les dones al Departament de Geografia de la Universitat de València amb la seua activitat com a autores a la revista *Cuadernos de Geografía* que edita el mateix departament, podem comprovar al quadre núm. 15, que hi ha una desproporció percentual entre els dos grups. Així, en 1970 el 31% del professorat eren dones i tan sols hi havia un 13% d'articles escrits per autores durant el període 1964-70. Únicament durant el següent tram cronològic hi ha una aproximació, doncs en 1975 hi ha un 29% de docents de gènere femení front a un 26% d'escrits a la revista. A partir de 1980 es torna a invertir la relació i així tenim en 1980 un 42% de presència femenina al departament mentre a la publicació és la meitat, i inclús en 1990 i 1998 continua la mateixa tendència: 41% a 25% i 46% a 26% respectivament, de forma que inclús ha augmentat la desproporció.

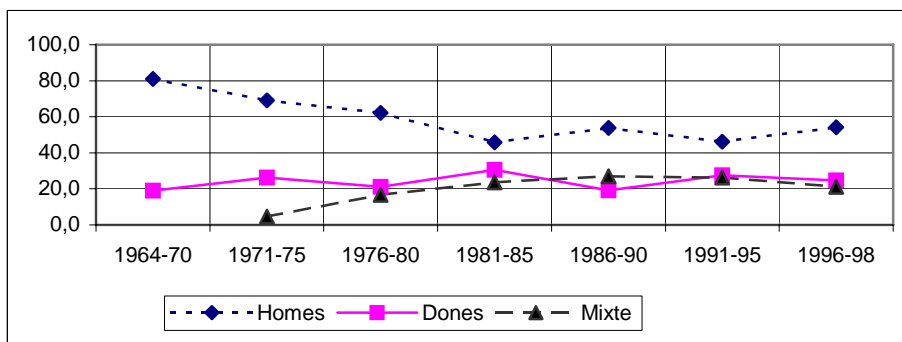
Quadre núm. 13

Gràfica sobre l'evolució de la presència de professores al Departament de Geografia i a la seues revistes

Quadre núm. 14

Gràfica sobre l'evolució cronològica dels gènere dels autors, a *Cuadernos de Geografía*

Quadre núm. 15

Percentatges sobre l'evolució cronològica dels gènere dels autors, a *Cuadernos de Geografía*

Gènere	1964-70	1971-75	1976-80	1981-85	1986-90	1991-95	1996-98
Homes	81,0	69,1	62,1	45,8	53,8	46,2	54,1
Dones	19,0	26,2	21,2	30,6	19,2	27,5	24,7
Mixte		4,7	16,7	23,6	27	26,3	21,2
TOTAL	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0

3. Conclusions

Analitzada la qüestió del gènere de forma sintètica en l'àmbit social i cultural, així com la relació entre sexes al si de les tres revistes universitàries de geografia del País Valencià, anem a veure els seus aspectes comuns en relació a la temàtica que ens ocupa:

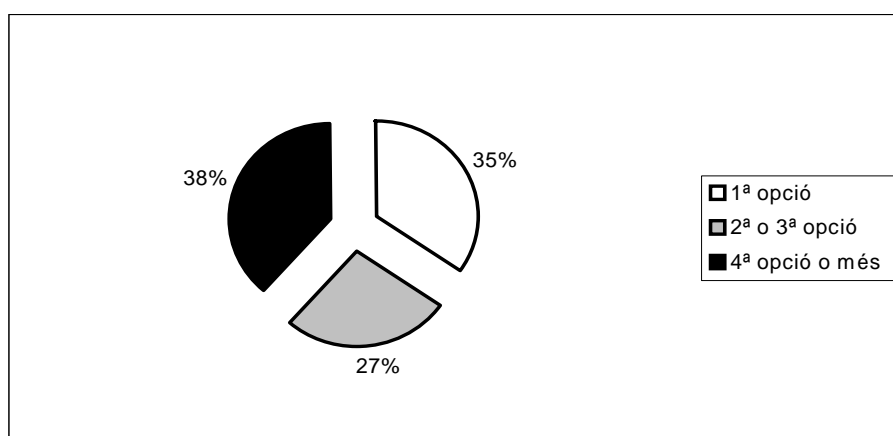
Conclusió de tot el panorama anterior en la seua vessant científica i social, és la síntesi que ens ofereix el professor Alvaro Page (1996) quan afirma, referint-se a l'Estat espanyol, que "encara existeixen grans desigualtats, en la distribució dels temps, entre homes i dones, però s'aprecia cert moviment cap a l'equiparació", en la qual les dones han posat la major part de l'esforç. De fet a l'*Eurobarómetro* (núm. 34, desembre de 1991), els homes de l'Estat espanyol eren capdavanters en la no participació domèstica: el 76.6%, segons ells mateix, i el 79.8%, segons les seues parelles femenines. Això provocava que una dona sense "ocupació" treballava a casa entre 6.9 i 11.9 hores, i quan realitzava activitats fora de casa dedicava unes 6.1 hores durant els set dies a la setmana (CIS, 1985). I en un treball més recent, el 48% de les dones ocupades realitzava durant tots els dies de la setmana i de l'any, una mitjana de més de tres hores front al 5.5% dels homes (Alvaro Page, 1996) . **La conseqüència principal és que la dona suporta una doble jornada que implica per una costat l'externalització de moltes funcions (servei domèstic, menjars preparats, activitats extraescolars, ...); i per un altre costat una discriminació subliminal de la seua persona i les seues possibilitats físiques, psíquiques i intel·lectuals, també a la Universitat.** Però anem per parts.

En primer lloc cal destacar que ens trobem analitzant una carrera tradicionalment femenina, però que durant els últims anys ha incrementat la presència de barons. Les causes caldria buscar-les en una investigació més profunda, però a ben segur que han influït l'aparició de noves especialitats i la nota d'accés que requereixen. Això ha provocat que les alumnes, generalment més estudioses que els seus companys, s'orienten en major mesura cap a carreres amb un futur millor. No es aquest el cas de la Geografia, que com indica la professora Pitarch (1995) cada vegada la trien menys els estudiants com a primera opció. Segons les

seues dades, tan sols un 34,6% ho feien de manera principal, mentre un 26,7% la seleccionava en segona o tercera opció i un 38,4% la deixava en quarta o més elecció (veure quadre núm. 16). No obstant, sembla que durant els últims anys està canviant el panorama, si bé fins al moment no hi ha dades suficients com per a poder traure conclusions d'aquest canvi evolutiu.

Quadre núm. 16

Gràfica sobre l'ordre d'elecció de la Geografia entre els estudiants de primer i segon curs de carrera

Font: PITARH, Mª Dolores (1995), "El nuevo Plan de Estudios en Geografía", a *Cuadernos de Geografía* núm. 57, València, Departament de Geografia de la Universitat, p. 192

Un altre aspecte que cal tenir en compte és la distribució per sexes en cada departament, ja que la seua composició i dinàmica podria provocar canvis notables en l'evolució dels articles de les revistes. Tanmateix, hem pres com a exemplificació els docents del departament de Geografia de la Universitat de València i hem corroborat un nivell molt alt

d'estabilitat, especialment a partir de 1988 (veure quadre núm. 17), de forma que podem assegurar que no és aquesta la causa ¹².

Quadre núm. 17

Evolució del Departament de Geografia de la Universitat de València per curs acadèmic i gènere del professorat

Any	Dones		Homes		Total
	Absolut	%	Absolut	%	Absolut
1988	12	42,9	16	57,1	28
1989	8	44,4	10	55,6	18
1990	14	41,2	20	58,8	34
1991	14	37,8	23	62,2	37
1992	15	44,1	19	55,9	34
1993	15	44,1	19	55,9	34
1994	14	45,2	17	54,8	31
1995	14	43,8	18	56,3	32
1996	16	45,7	19	54,3	35
1997	15	45,5	18	54,5	33
1998	16	45,7	19	54,3	35
1999	14	41,2	20	58,8	34
2000	13	43,3	17	56,7	30
TOTAL	14	43,5	18	56,5	32

(Font: Servei d'Estadística de la Universitat de València)

Si comparem els quadres de les tres revistes, podem observar en primer lloc que la presència d'escrits de professores a les revistes dels departaments és inferior als homes. Aquesta diferència augmenta si la comparem amb la proporció de gèneres en l'exemplificació que hem realitzat sobre els docents que integren el Departament de Geografia de la Universitat

¹² Segons el Servei d'Informàtica de la Universitat de València, únicament estan informatitzades les dades de 1988 fins l'actualitat. Ni a la secretaria del departament de Geografia, ni a la facultat de Geografia i Història, ni a l'Arxiu de la Universitat de València es té informació estadística del professorat que formava el departament en anys anteriors segons els seus responsables.

de València durant l'última dècada, malgrat el seu avanç des dels anys 60. Més notori encara són els grups de professors que escriuen articles, i que en el cas de la Geografia és molt reduït. En aquest àmbit, les dones pràcticament estan absents, doncs el treball en equip requereix un major nombre de hores que les docents no hi poden dedicar. Deixant de costat les diferències que hi ha entre les tres revistes (quadre núm. 18) es poden corroborar uns resultats molt marcats per la cronologia i on es comprova una considerable desproporció entre gèneres.

La desproporció de gèneres a favor del sexe masculí, s'incrementa en l'escala d'especialització docent geogràfica. En el sector d'alumnes, hi ha majoria femenina, en el professora disminueix aquest percentatge, i encara molt més quan ens referim a les càtedres de geografia, caps de departament, deganats de facultat o presidències de tribunal de Tesis doctorals. A les revistes universitàries de Geografia que hi ha al País Valencià, la presència de dones en l'autoria dels seus articles, és molt inferior a la seua representativitat numèrica de les professores al si dels departaments de geografia.

Tots els percentatges ens indiquen una major participació de la dona però molt menor del que podria semblar en un ambient caracteritzat per la "voluntat" en la igualtat dels sexes com és l'àmbit universitari. A més a més caldria investigar en quines condicions es confeccionen els originals que realitzen les professores front a les que hi tenen els docents, un treball que a ben segur des de la Geografia de la Percepció i del Comportament podria aportar moltes sorpreses.

Quadre núm. 18

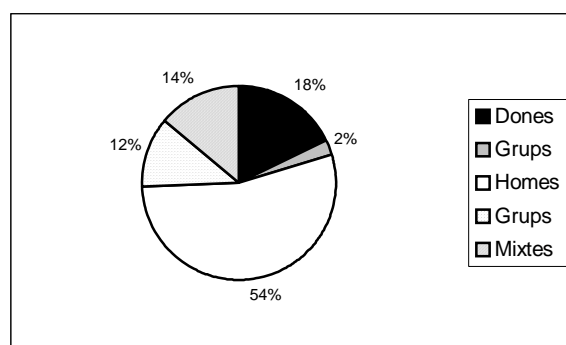
Distribució del gènere dels autors a les revistes de Geografia per departaments universitaris

Gènere	Cuadernos de Geografía		Investigaciones Geográficas		Millars. Espai i Història	
	(València)		(Alacant)		(Castelló)	
Dones	98	21,5	35	14,7	24	12,8
Grups	14	3,1	2	0,8	5	2,7
Homes	210	46,2	138	58,0	131	69,7
Grups	40	8,8	47	19,7	15	8,0

Mixtes	93	20,4	16	6,7	13	6,9
TOTAL	455	100,0	238	100,0	188	100,0

Quadre núm. 19

Gràfica sobre la distribució del gènere dels autors a les revistes de Geografia dels departaments universitaris

Per tant, podem resumir que **als àmbits universitaris i més concretament en els Departaments de Geografia a través de les revistes que s'editen, les professores continuen sense tindre una correspondència proporcional a la seua presència numèrica.** Entenem, que les causes cal lligar-les a la tradició i més concretament a la situació de discriminació que suporten les dones, tant en quant han de compatibilitzar en la majoria de casos el seu treball domèstic amb el treball professional. En aquest sentit, és cert que la dona ha aconseguit introduir-se en parcel·les que abans li corresponien en monopoli al gènere masculí, però aquest no ha fet el mateix en el camp femení. La conseqüència d'aquest desequilibri és que les professores han hagut d'assumir una doble tasca: docent i domèstica, i que en molts casos també comparteixen amb la maternitat. Tot i així, la situació de la dona a les revistes de geografia valencianes tan sols és una cara d'un problema complex que pot tindre múltiples variables i fòrmules de debat com el tema de la discriminació positiva ("El tribunal europeo declara ilegal la discriminación positiva de la mujer", *El País* 18-10-95), la redacció d'una llei contra la violència domèstica tan sols de les dones ("Més de 6.300 dones i 700 homes presentaren denúncies per violència domèstica en 2003", *El Mundo* 7-5-2004) o la

postura de separar xics i xiques en l'àmbit educatiu per a reforçar la identitat del gènere femení que proposen alguns col·lectius feministes. En qualsevol cas, són polèmiques que no poden amagar les dades d'un gènere que té una concentració de feina front al masculí i amb unes nul·les compensacions econòmiques con il·lustren molt gràficament els quadres núms. 16 i 17.

Quadre núm. 20
Temps dedicat per gèneres a les feines de la casa

(Font: El País, 2-7-2004)

Quadre núm. 21
Tarifes teòriques que caldria pagar per les diferents feines de la casa

BIBLIOGRAFIA

- ALVARO PAGE, Mariano (1996): *Los usos del tiempo como indicadores de la discriminación entre géneros*, Madrid, Instituto de la Mujer del Ministerio de Asuntos Sociales.
- ARLT, Susanne (1999): "Sólo el 17% de los cargos directivos está ocupado por mujeres", *El País* 12 de maig de 1999 p. 35
- ARROYO, Carlos (1998): "Expulsadas del diccionario", *El País* 19 de setembre de 1998 p. 27
- BARBERA, Ester, LAFUENTE, Mª José i SARRIÓ; Maite (1998): *La Promoción profesional de las mujeres en la Universidad*, València, Promolibro
- BAYON, Miguel (1995): "Ni la familia moderna ni la planificación logran frenar los embarazos de menores", *El País* 19 de novembre de 1995 p. 27
- BLANCO, Cruz (1998): "La càtedra es cosa de hombres", *El País* 19 d'abril de 1998 p. 30
- BOWLBY, L. (1989): "Geografía feminista en Gran Bretaña: una década de cambio", *Documents d'Anàlisi Geogràfica* núm. 14, pp. 15-29.
- CAÑAS, Gabriela (1999): "Las españolas casi han duplicado su presencia en los ayuntamientos", *El País* 11 d'octubre de 1999 p. 29

- CEMBRERO, Ignacio (1998): "La ONU acepta la prioridad del hombre sobre la mujer en la sanidad de Afganistán", *El País* 1 de juliol de 1998 p. 27
- COMISSIÓ EUROPEA (2001): *Política científica de la Unión Europea. Promover la excelencia mediante la integración de la igualdad entre géneros* (informe), Brusel·les, Comissió Europea de la Unió Europea.
- CRUZ RODRÍGUEZ, Mª A. (2003): "Educación para la igualdad en el ámbito de las Ciencias Sociales", *Iber*, nº 35, gener. Barcelona. Graó.
- DE LA CUADRA, Bonifacio (2004): "La ONU rechaza dos denuncias contra la prioridad masculina en la sucesión nobiliaria", *El País* 19 de juny de 2004, p. 33
- DD.AA. (1998): *Lo femenino y lo masculino en el diccionario de la lengua de la Real Academia Española*, Madrid, Instituto de la Mujer
- DÍAZ DE TUESTA, M.J. (1996): "Mujeres activas, hombres caseros y niños rebeldes, nueva pauta publicitaria", *El País* 18 d'agost de 1996, p. 21
- ESCOLANO, Ester (s.p.): *La presencia y situación de la mujer en el PAS de la Universitat de València*
- FERNÁNDEZ ENGUITA, Mariano (2000): "La mitad del cielo y tres cuartos de la tierra. En torno a la feminización de la docencia", Barcelona, *Cuadernos de Pedagogía* núm. 289, pp. 85-90
- FERNÁNDEZ VALENCIA, Antonia (2004): "El género como categoría de análisis en la enseñanza de las Ciencias Sociales", *Formación de la Ciudadanía: Las TICs y los nuevos problemas*, Alacant, Asociación Universitaria de Profesores de Didáctica de las CC.SS., pp. 565-584
- GREGORIO, C.; AGRELA, B. (2002): *Mujeres en un solo mundo. Globalización y multiculturalismo*, Universidad de Granada.
- FERREIRO ALÁEZ, Luis (1993): *Bibliometría: análisis bivariante*, Madrid, Ediciones y Publicaciones Alimentarias S.A.
- Gabinet d'Anàlisi i Planificació (1996): *Recull de Dades Estadístiques. Curs 94-95*, Universitat de València
- Gabinet d'Anàlisi i Planificació (1997): *Recull de Dades Estadístiques. Curs 95-96*, Universitat de València
- Gabinet d'Anàlisi i Planificació (1998): *Recull de Dades Estadístiques. Curs 96-97*, Universitat de València
- Gabinet d'Anàlisi i Planificació (1999): *Recull de Dades Estadístiques. Curs 97-98*, Universitat de València
- Gabinet d'Anàlisi i Planificació (2000): *Recull de Dades Estadístiques. Curs 97-98*, Universitat de València
- Gabinet d'Anàlisi i Planificació (2001): *Recull de Dades Estadístiques. Curs 97-98*, Universitat de València
- Gabinet d'Anàlisi i Planificació (2002): *Recull de Dades Estadístiques. Curs 97-98*, Universitat de València
- Gabinet d'Anàlisi i Planificació (2003): *Recull de Dades Estadístiques. Curs 97-98*, Universitat de València
- GARCIA RAMON, Maria Dolors (1999): "Gènere, espai i societat: una panoràmica de la geografia internacional a finals dels anys 90", *Cuadernos de Geografía* núm. 64, Departament de Geografia de la Universitat de València, pp. 295-312.
- GARCÍA RAMON, Mª Dolores, NOGUÉ I FONT, Joan i ALBET I MAS, Abel (1992), *La práctica de la geografía en España*, Barcelona, Oikos-Tau
- JÁTIVA, J.M. i MOLTO, E. (1999): "El sexo de los espacios universitarios", *El País* 22-XI-99 p. I i III.
- MERCADO, Francisco (1998): "Cifras de mujer", *El País*, 8 de març de 1998 pp. 14-15
- PITARCH GARRIDO, Mª Dolores (1995), "El Nuevo Plan de Estudios en Geografía", *Cuadernos de Geografía*, núm. 57, Departament de Geografia de la Universitat de València, pp. 190-197

- PITARCH GARRIDO, Maria Dolores (1999): "Los niveles de formación de la mujer valenciana. Logros y deficiencias", *Cuadernos de Geografía* núm. 64, Departament de Geografia de la Universitat de València, pp. 373-395
- PRATS FERRET, Maria (1999): "Geografia feminista i metodologia: reflexió sobre un procés d'aprenentatge paral·lel", *Cuadernos de Geografía* núm. 64, Departament de Geografia de la Universitat de València, pp. 313-323
- RAMIRO i ROCA, Enric (1998): *La institucionalització i difusió de la Geografia Regional: la Percepció del professorat de la comarca de la Ribera*, 3 volums, tesi doctoral presentada al Departament de Geografia de la Universitat de València
- RAMIRO i ROCA, Enric (2000): "Vint-i-cinc anys al nord (1974-1998). Aproximació bibliomètrica a la revista Millars, Espai i Història", *Millars, Espai i Història* núm. 23, Universitat Jaume I de Castelló, pp. 9-24
- RAMIRO i ROCA, Enric (2000a): "Divuit anys d'il·lusió (estudi bibliomètric de *Quaderns de Sueca*: 1980-1998)", *Quaderns de Sueca* núm. 14, Ajuntament de Sueca, pp. 7-36
- RAMIRO i ROCA, Enric (2001): "Dieciséis años de *Investigaciones Geográficas*", *Papeles de Geografía, Universidad de Murcia*, pp. 253-269
- RAMIRO i ROCA, Enric (2004): "Un gènere vingut a menys", *Formación de la Ciudadanía: Las TICs y los nuevos problemas*, Asociación Universitaria de Profesores de Didáctica de las CC.SS., pp. 675-684
- QUIÑONES, Olga (s.p.): *Profesoras y alumnas en la Comunidad Valenciana (1993)*, treball d'investigació
- QUIÑONES, Olga (s.p.): *La situació de les dones en l'administració pública valenciana*, treball d'investigació
- SABATÉ, A., RODRÍGUEZ, J.M. i DÍAZ, M.A. (1995): *Mujeres, espacio y sociedad: hacia una geografía del género*, Madrid, Síntesis.
- SÁNCHEZ NISTAL, José María (1995), "La Geografía española a través de sus revistas. Una aproximación bibliométrica", *Estudios Geográficos* tom LVI, núm. 220, pp. 547-613
- VERA, Mª I. i PÉREZ, D. (Eds. 2004): *Formación de la ciudadanía: Las TICs y los nuevos problemas*, Alacant, Asociación Universitaria de Profesores de Didáctica de las Ciencias Sociales.
- VIDAL FOLCH, Xavier (1998): "Mujeres sin derecho a rostro", *El País* 8 de març de 1998 p. 16
- VILLAGRA RUBIO, Angel (1996): *La formación continuada de bibliotecarios y documentalistas*, Madrid, CSIC-CINDOC
- VILLAGRA RUBIO, Angel (1998): *Directorio de revistas de ciencias sociales y humanas*, Madrid, CSIC